

МІЖНАРОДНО-ПРАВОВА ОЦІНКА БІОТЕРОРИЗМУ В КОНТЕКСТІ ВОЄННИХ ДІЙ

СКАЛЕЦЬКА Зоряна - доктор правових наук, доцент кафедри міжнародного та європейського права, Факультет правничих наук, Національний університет «Києво-Могилянська академія»

<https://orcid.org/0000-0001-9162-4836>

УДК 341.231.14(477)

DOI 10.32782/EP.2022.3.29

Актуальність дослідження пов'язана з воєнним конфліктом, який триває в Україні, використанням на її території державою-агресором хімічної зброї. Метою дослідження є вивчення особливостей біотероризму як специфічного різновиду тероризму в умовах дії воєнного стану. Відповідно до поставленої мети дослідження його завданням є аналіз наукової літератури та нормативно-правових актів за зазначеною тематикою. Для реалізації мети та завдання дослідження було використано загальні та спеціальні методи наукового пізнання. Результатами дослідження є обґрунтування положення про те, що відповідальність за біотероризм передбачено міжнародними нормативно-правовими актами. Висновками дослідження є аргументація точки зору, що міжнародні норми гуманітарного права врегульовують питання застосування військової хімічної зброї, а також такої, яку використовують як засіб для здійснення терористичного акту.

Ключові слова: біологічна та токсична зброя, гуманітарне право, збройний конфлікт.

Постановка проблеми

На сучасному етапі людство перебуває на стадії загострених політичних, економічних і навіть екологічних взаємин. Перенаселення деяких місцевостей, вичерпність природних ресурсів, бажання досягнути світового панування й інші фактори неминуче призводять до ситуації, коли окремі держави з метою нового поділу політичної й економічної сфер впливу на міжнародній арені розробляють численні не лише відкриті, а й таємні військові акції.

Світове гуманітарне право переживає глибоку кризу та вимагає перегляду чинних міжнародно-правових актів у контексті забезпечення захисту прав людини під час збройних конфліктів. Про зазначене свідчить застосування біологічної зброї Росією на території України, що прямо заборонено положеннями Женевської конвенції.

Останнім часом дедалі частіше виникають ідеї розгортання «геноцидних воєн», метою яких є знищення зовсім не військового потенціалу інших держав, а «зайвого» населення потенційного супротивника. Безумовно, світова спільнота усвідомлює загрозу біотероризму, тому в 1972 р. більшість країн світу підписали Конвенцію про заборону розробки, виробництва та накопичення запасів бактеріологічної (біологічної) і токсинної зброї та про їх знищення [1]. Проте вона не передбачала конкретних механізмів здійснення міжнародного контролю у зазначеній сфері, тому окремі держави на сучасному етапі продовжують вести розробки у сфері бойових біологічних засобів, а у ЗМІ з'являються повідомлення про випробування біологічної зброї та про атаки на мирне населення.

Стан дослідження проблеми

Проблематику біотероризму досліджували такі науковці, як В. В. Квасюк [2], М. П. Требін [3], М. Ю. Кравчук [4] та інші. В. В. Квасюк, який вивчав біотероризм як особливо небезпечний вид тероризму, зазначає, що «потреба чіткого визначення поняття “біотероризм” виникає у зв'язку з необхідністю

узгодження досліджень цього явища, координації дій суб'єктів боротьби з тероризмом як на національному, так і міжнародному рівнях [2]. Науковець звертає увагу на те, що визначення, яке міститься в Законі України «Про боротьбу з тероризмом», є загальним і повною мірою не відображає специфіки категорії «біотероризм». М. П. Требін відмічає у своїй праці, що «біологічна зброя в силу низки притаманних їй бойових і функціональних характеристик робить її дуже зручною для здійснення масштабного терористичного акту» [3]. Науковець також зазначає, що пандемія Covid-19 засвідчила особливу небезпечність біотероризму, а також його масштабний характер. Схожу точку зору підтримує й М. Ю. Кравчук, яка відмічає у своїй науковій праці, «що сьогодні в чинному законодавстві України існує ряд положень, які стосуються як загальних заходів протидії біотерористичним проявам, так і запровадженню адміністративно-правового режиму надзвичайної екологічної ситуації» [4]. Науковець також окремо акцентує на необхідності превентивних заходів як на національному, так і на міжнародному рівні щодо біотероризму, кооперації зусиль держав світу з боротьби з ним.

Мета і завдання дослідження

Метою дослідження є з'ясування особливостей біотероризму в умовах воєнного конфлікту.

Наукова новизна дослідження. Наукова стаття є першим дослідженням біотероризму в контексті війни в Україні.

Виклад основного матеріалу

Як слушно зауважує П. В. Горінов, демілітаризація української юридичної думки відбулася внаслідок загального реформування української юридичної галузі [5]. Як засвідчила практика, цей процес має суттєві недоліки, оскільки національне законодавство України виявилось не готовим до врегулювання суспільних відносин за умов воєнного стану.

Необхідно погодитися з А. С. Захарчуком, який зазначає, що ефективне національне законодавство має вирішальне значення для встановлення відповідних правопорушень і покарань за порушення договірних зобов'язань

щодо розробки, виробництва, володіння, передачі чи використання забороненої зброї, а також виведення з експлуатації, дезактивації та/або знищення заборонених боєприпасів [6]. Так, наприклад, залишаються питання, які необхідно вирішити, чи можна віднести біотероризм або застосування хімічної зброї до воєнних злочинів, а також чи треба розглядати ці дії як один злочин, чи вони є окремими видами злочинної діяльності. Якщо теракт у метро Токіо з застосуванням зарину в 1995 р. світова спільнота визнала терористичним актом, то чи можливо застосувати цей термін щодо аналогічної злочинної дії Росії у м. Маріуполь, чи необхідно його віднести до категорії воєнних злочинів, вчинених під час міждержавного конфлікту. Світова спільнота також звинувачувала державу-агресора в застосуванні зарину і в Сирії. Зарин не має ні запаху, ні смаку і він безбарвний, тому вперше люди дізнаються про його використання, коли жертви починають падати. Зарин завдає такої жахливої шкоди організму, втручаючись в окремий, але важливий аспект нервової системи, блокуючи фермент під назвою ацетилхолінестераза з руйнівними наслідками. Крім того, застосування зарину може спричинити смерть людини.

Проте зазначена проблема є характерною не лише для України. Так, очевидним є той факт, що однозначна відповідь на питання про природу коронавірусу буде отримано ще не скоро. Проте загалом проблема протидії поширенню зброї масового ураження, у тому числі біологічної зброї, займає серйозне місце у низці світових проблем забезпечення безпеки та вимагає значних зусиль світової спільноти щодо вживання дієвих та узгоджених заходів, а також санкцій щодо порушників, заснованих на загальних принципах та неухильного їх дотриманні всіма країнами. Це безпосередньо пов'язано з ризиком початку геноцидних воєн з метою геополітичного «розчищення» окремих регіонів, місцевостей, цілих країн і навіть континентів.

Біотероризм передбачає здійснення за тією або іншою адресою загрози навмисного, свідомого та цілеспрямованого використання патогенних мікроорганізмів замість вибухових речовин та інших засобів ураження, що застосовуються при скоєнні «традиційних» терористичних актів. Як і в разі останніх,

мотиви для вчинення актів біотероризму можуть бути найрізноманітнішими – від намірів вплинути на поточну суспільно-політичну ситуацію у тій чи іншій державі або регіоні до прагнення встановити в ньому своє політичне чи релігійне лідерство. При цьому акти біотероризму, подібно до актів «традиційного» тероризму, можуть здійснюватися як самостійно діючими одинаками або групами терористів, так і цілими організаціями.

Очевидною є необхідність розмежування застосування біологічної зброї як терористичного акту і як воєнного злочину. Існує безперечна близькість між проблемами біотероризму та біологічної війни, остання характеризується як широкомасштабне, заздалегідь сплановане застосування збудників інфекційних хвороб (патогенів) та продуктів їх життєдіяльності (токсинів) як засобів ураження популяції людей або її частини з метою позбавити або послабити їхню бое- чи дієдатність, дезорганізувати управління військами та економікою, а також системою медичного забезпечення, що загалом покликане сприяти досягненню стратегічних цілей. Навпаки, акти біотероризму спрямовані проти окремих осіб чи груп людей і переслідують переважно цілі залякування та шантажу, причому не лише самих інфікованих осіб та груп, а й тих, хто їх оточує, але не став прямим об'єктом атаки.

Протилежну точку зору підтримує Американська агенція контролю за захворюваннями, стверджуючи, що військова хімічна зброя та хімічна зброя для біотерористичних атак є ідентичними видами зброї, оскільки вона однаково використовується при здійсненні злочинних діянь [7]. Перші достовірні відомості про планування актів біотероризму документовані на початку ХХ ст., часу, коли навіть у найбільш розвинених на той момент країнах світу населення все ще відчувало страх перед інфекційними хворобами і коли система засобів масової інформації вже забезпечувала швидке та широке поширення новин. Свою роль відіграв і стрімкий розвиток у цей час мікробіології, що супроводжувався зростанням числа фахівців у цій галузі, що створювало додатковий ризик залучення деяких із них до діяльності терористичних організацій.

Пізніше, починаючи з 1930-х рр., упродовж обумовленого Першою світовою війною

пошуку нових засобів ведення бойових дій, у низці держав були запущені програми зі створення повноцінної бактеріологічної зброї, придатної для широкого застосування з боку збройних сил як засобу біологічної війни. Одночасно з цим була вироблена відповідна термінологія: «бактеріологічна (біологічна) війна», «біологічний вражаючий агент» тощо.

Під час Другої світової війни і після неї робота в галузі створення та пошуку нових способів застосування біологічної зброї не набула великого масштабу, що було пов'язано, у першу чергу, з прийняттям міжнародної Конвенції про заборону розробки, виробництва та накопичення запасів бактеріологічної (біологічної) і токсинної зброї та про їх знищення [1]. Зазначений міжнародний нормативно-правовий акт було підписано та ратифіковано більшістю країн світу. Проте його недосконалість, насамперед щодо механізму контролю за її дотриманням, спричинила у 1990-ті рр. підготовку та узгодження додаткового протоколу, який, на жаль, досі не набув чинності.

В умовах біологічної війни у низці біологічних загроз антропогенного характеру біотероризм займає провідне місце в арсеналі дій терористичних груп та організацій, а також терористів-одинаків. Теоретично, не можна повністю виключити можливість отримання ними будь-якої підтримки на державному рівні, проте ймовірність такого кроку з боку урядових структур абсолютної більшості держав світу вкрай мала – навіть за відсутності повноцінного механізму контролю за дотриманням Конвенції про заборону розробки, виробництва та накопичення запасів бактеріологічної (біологічної) і токсинної зброї та про їх знищення. Така оцінка цілком підтверджується реальною практикою останніх десятиліть щодо доведених чи передбачуваних актів біотероризму з боку терористичних груп, організацій та терористів-одинаків.

Висновки

Міжнародні норми гуманітарного права щодо застосування біологічної й інших видів зброї вимагають якісного переосмислення, враховуючи специфіку її застосування під час збройного конфлікту або терористичного акту. Незважаючи на однаковий об'єкт у двох видах злочинної діяльності, у першому випадку мова

йде про воєнний злочин, а в другому – про тероризм. Відповідно, нормами міжнародного гуманітарного права має бути передбачено різні види відповідальності за їх вчинення. Незважаючи на зниження рівня загрози біотероризму, його подальше дослідження є актуальним. Компактність матеріалу, легкість доставки, надзвичайно ускладнена можливість виявлення – це робить біологічні засоби терору дуже перспективними для терористів. Для зменшення ступеня ризику біотероризму необхідно здійснювати тісне міжнародне співробітництво в галузі обміну інформацією у сфері біотехнологій, зокрема запобігання їх використанню у злочинних цілях.

Література

1. Конвенція про заборону розробки, виробництва та накопичення запасів бактеріологічної (біологічної) і токсинної зброї та про їх знищення: Конвенція Орг. Об'єдн. Націй від 10.04.1972 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_054#Text (дата звернення: 12.03.2023).
2. Квасюк В. В. Основні підходи до визначення поняття «біотероризм». *Інформація і право*. 2018. № 4 (27). С. 121–125.
3. Trebin, M. Biological terrorism: preparing the essence. *The Bulletin of Yaroslav Mudryi National Law University. Series: philosophy, philosophies of law, political science, sociology*. 2020. Vol. 2, no. 45. P. 116–129. URL: <https://doi.org/10.21564/2075-7190.45.200934> (date of access: 12.03.2023).
4. Kravchuk, M. Formation of bioterrorism as a phenomenon of modern society. *Entrepreneurship, economy and law*. 2019. Vol. 9. P. 227–231. URL: <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2019.9.38> (date of access: 12.03.2023).
5. Gorinov, P., & Mereniuk, K. Military law in Ukraine: future prospects for development. *Futurity Economics&Law*. 2022. P. 18–27. URL: <https://doi.org/10.57125/fel.2022.09.25.03> (date of access: 12.03.2023).
6. Zakharchuk, A. Legal regulation in the field of arms control: forecast of future challenges. *Futurity Economics&Law*. 2022. P. 4–11. URL: <https://doi.org/10.57125/fel.2022.09.25.01> (date of access: 12.03.2023).
7. Agency for Toxic Substances and Disease Registry. URL: <https://wwwn.cdc.gov/tsp/substances/ToxChemicalListing.aspx?toxid=34> (date of access: 12.03.2023).

SUMMARY

The degree of threat of bioterrorism at the current stage has significantly decreased, theoretically, as follows the threat continues to exist, but the probability of actual terrorist bioattacks is limited to a whole range restraining factors: which include, first of all, the following: difficulties in obtaining a pathogen suitable for their purposes by alleged bioterrorists; difficulties with the justification of the choice of the nosoform and the isolate (genotype) of its causative agent in the interests of achieving the goal(s) of the intended bioattack; difficulties with the implementation in practice of the most effective method of application of the selected or existing pathogen; difficulties with definition and compliance depending on the conditions of the bioattack from the place, time, state of the atmosphere, ventilation flows in houses and buildings; difficulties with finding and involving specialists capable of managing and (or) leading in the preparation of an anticipated bioattack work with pathogens of a viral or bacterial nature, standing on the border of the actual research activities and require appropriate laboratory equipment and experience; delay in time expected from attack effect, due to the duration of the incubation period, characteristic for this disease, which in turn depends not only on the properties of the corresponding pathogen, but also from the heterogeneity of immunological and age-related reactivity of people in the affected area The relevance of the research is related to the ongoing military conflict in Ukraine, the use of chemical weapons on its territory by the aggressor state. The purpose of the study is to study the peculiarities of bioterrorism, as a specific type of terrorism, in the conditions of martial law. In accordance with the set goal of the research, its task is the analysis of scientific literature and legal acts on the specified subject. General and special methods of scientific knowledge were used to implement the goals and objectives of the research. The results of the study are the substantiation of the statement that responsibility for bioterrorism is provided for by international legal acts. The conclusions of the research are the argumentation of the point of view that the international norms of humanitarian law regulate the issue of the use of military chemical weapons, as well as those that are used as a means of committing a terrorist act.

Key words: biological and toxic weapons, humanitarian law, armed conflict.